

ההרתעה הישראלית לפי "אסטרטגיית צה"ל"

אבנר גולוב

ב"אסטרטגיית צה"ל" נקבע כי ההרתעה היא אחד מארבעת העקרונות בתפיסת הביטחון הלאומי של ישראל.¹ הרתעה פירושה שימוש באיומים כדי לשכנע את היריב להימנע מפעולה מסוימת. הרתעה אינה כפיית מדיניות. הרתעה מיועדת למנוע מהלכים שטרם התרחשו. כפייה, לעומת זאת, מיועדת לשכנע את היריב לחדול מפעולה שהוא נוקט או לעשות פעולה שהוא מסרב לנקוט. ב"אסטרטגיית צה"ל" קיים בלבול מסוים בין המושגים מכיוון שבמושג "הרתעה ממוקדת" נכלל גם ניסיון "לכפות על האויב לפעול".² מסמך האסטרטגיה הוא התפתחות חשובה בנוגע לסוגיית ההרתעה. אומנם הוא מבטא את התפיסה הישראלית שהתפתחה במהלך השנים בתחום ההרתעה, ולכן הוא כולל מעט מאוד חידושים רעיוניים או אופרטיביים בתחום, אולם הוא משמש תשתית אחידה לדיון במושג "הרתעה" כפי שהתפתח בישראל עד היום. במאמר הזה נידונים עקרונות החשיבה הישראלית בתחום הזה, כפי שהם מוצגים בגרסה הלא מסווגת של מסמך האסטרטגיה. השאלה שעומדת בבסיס המאמר היא עד כמה יכולה ההרתעה הישראלית לתת מענה ראוי ולשמש כלי אפקטיבי בשמירה על ביטחון ישראל. בניתוח הזה נעשה ניסיון להצביע על מגבלות ההרתעה הישראלית ולהציע שתי גישות לדיון בנוגע להתמודדות עם המגבלות האלה. ברוח המאמרים האחרים באוגדן הזה נחתם הניתוח בדיון המופנה לדרג המדיני בבואו לגבש תפיסת ביטחון לאומית על בסיס המסמך הזה"ל.

מגבלות ההרתעה מול איומים לא-מדינתיים

בתחילתו של מסמך האסטרטגיה מוצג מנעד רחב של גורמים שמסכנים את ישראל ("איומים"): מדינות רחוקות, מדינות קרובות, מדינות מתפרקות, מדינות כושלות, ארגונים תת-מדינתיים וארגוני טרור ללא זיקה למדינה או לקהילה מסוימות.³ עם

זאת, אף שמדובר לעיתים באיומים שונים שאין ביניהם שום קשר, מוצגת במסמך משנה אחידה בנוגע לסוגיית ההרתעה המושפעת בעיקר מהתפיסה המקובלת בתחום ההרתעה מול איום מדינתי.

מול מדינות מבוססת ההרתעה על היכולת לקיים תקשורת עם האויב ולנצל אותה כדי להגדיר "קווים אדומים" ולאיים בענישה, אם האויב יחליט לחצות את הקווים האלה. מסרי ההרתעה, באמצעות איום על נכסיו, מיועדים לשכנע את האויב לא לתקוף. הרציונל זה נשען על ההנחה שלהנהגת האויב יש יכולת לכפות את רצונה על הפיקוד הצבאי ועל המפקדים בשטח כדי להבטיח ריסון. האתגר המרכזי בהרתעה מול מדינה הוא להבין מה חשוב לאויב ולייצר איום אמין כדי למנוע ממנו לפעול כרצונו. למשל, ההערכה היא שהמשטר באיראן חרד בעיקר להישרדותו. לכן כדי לייצר איום אמין יש לשכנע אותו כי ניתן לאיים על יכולתו לשרוד.⁴

הרתעת מדינות היא אתגר מורכב. הרתעת הגורמים שעומדים מאחורי האיומים החדשים על ישראל היא אתגר מורכב הרבה יותר. ככל שהגורם המאיים רחוק יותר ממבנה של מדינה מסודרת וכולל מאפיינים לא־מדינתיים וכאוטיים יותר, כך נוספים אתגרים חדשים להתמודדות איתו שמחלישים את היכולת להרתיע. האתגר המרכזי הוא הקושי להבטיח שמסרי הרתעה מוצלחים יתורגמו לריסון האויב. בדרך כלל מדינות מפתחות מנגנונים ביורוקרטיים שמבטיחים שליטה של הדרג המדיני על זה הצבאי (אם קיימת הפרדה ברורה) ומערך פיקוד ושליטה יעיל שמפחית משמעותית את הסיכון לשימוש לא מורשה בכוח. במדינות מתפרקות ובמדינות כושלות המנגנון הזה לא תמיד יעיל במידה מספקת. לדוגמה, בסוריה המתפרקת עשויה הנהגת המדינה להיות מורתעת, אך אין ביכולתה למנוע מגורמים אחרים הפועלים במדינה לתקוף את ישראל. בעת משבר קיים גם הסיכון שמפקדים מקומיים יחליטו לפעול בניגוד להחלטת ההנהגה כתוצאה מאי־ציות או מליקויים בתקשורת בין המפקדות לשטח. כאשר מדובר בארגון לא־מדינתי, הופך האתגר הזה למשמעותי עוד יותר. בארגונים לא־מדינתיים כמו חזבאללה וחמאס נהנית צמרת הפיקוד הצבאית מכוח פוליטי ומעצמאות רבים יותר מאשר במדינות כמו איראן. גם המפקדים בשטח זוכים לאוטונומיה מבצעית רבה, שמקשה מאוד על היכולת של הנהגת הארגון לרסן את הפעילות הצבאית. האוטונומיה שקיבלו מפקדי השטח של חמאס במהלך מבצע "צוק איתן" – עד כי פעלו לעיתים בנפרד מההנהגה המדינית של הארגון ואף בניגוד לה – היא ראייה לאתגר הכרוך בהרתעת ארגוני טרור.

ארגוני טרור כמו הג'האד העולמי, דאע"ש וארגונים המסונפים לאל־קאעידה, שלהם אין זיקה למדינה או לקהילה מסוימות, מציבים אתגרי הרתעה נוספים הקשורים לקושי לזהות "כתובת" במקרה של פיגוע. עקרון ההרתעה הישראלי נשען על ההנחה כי ניתן יהיה לייחס כל תקיפה למקור מוגדר ולהענישו באמצעות תקיפת נכסיו. אולם

כיצד ניתן להרתיע פעילות של פעילים בודדים, שלא ברור מהו שיוכם הארגוני? כיצד ניתן לייצר איום ענישה אמין כאשר הארגון הפעיל אינו שולט על טריטוריה מסוימת או פועל מתוך טריטוריה מוגדרת? השאלות האלה צצות באחרונה ביתר שאת בעקבות עליית האיום של פעילות בודדים מתוך הרשות הפלסטינית.⁵ הפעילים האלה אינם משויכים לארגון ספציפי ולכן הם לא מאפשרים לייצר משוואת הרתעה באמצעות שימוש בעקרונות הישראליים המסורתיים. השאלות האלה רלוונטיות גם להרתעת איומים בתחום הסייבר, שגם בו קשה לזהות את מקור התקיפה.

הגיון ההרתעה הישראלי מסתמך גם על הקשר שבין ארגוני הטרור לבין החברה שמתוכה הם פועלים. כך, למשל, בישראל יש המעריכים כי החורבן שנוצר ברצועת עזה כתוצאה ממבצע "צוק איתן" אמור לתרום להרתעת חמאס מפתיחת עימות נוסף עם ישראל.⁶ ההנחה היא שכדי לזכות בלגיטימיות מהחברה הפלסטינית בעזה על חמאס ליצור רושם שהוא מקדם את האינטרסים של התושבים המקומיים. אולם מהי תוחלתה של ההרתעה הישראלית כאשר היא מופעלת מול ארגון שאינו פועל על סמך שיקולים מדינתיים רחבים? במצב כזה תהיה יכולת ההרתעה של ישראל מוגבלת.

מגבלות ההרתעה במציאות מרובת שחקנים

במסמך האסטרטגיה ישנה הבחנה בין הרתעה בזמן שגרה לבין הרתעה בעת משבר. בזמן שגרה צריכה ההרתעה להיות "כללית ומצטברת" על פני זמן כדי לשמר את המצב הקיים ולעצב 'כללי משחק' רצויים לישראל.⁷ בעת משבר על ההרתעה הישראלית "להיות ספציפית וממוקדת" כדי לכפות על האויב לפעול או להימנע מפעולה כדי לעצור הידרדרות ולמנוע מלחמה.⁸

ההבחנה בין הרתעה כללית להרתעה ממוקדת היא חשובה נוכח מנעד האיומים הרחב שעיימו מתמודדת ישראל. עולה ממנה שבעיתות משבר יש צורך להתאים את מסרי ההרתעה למאפיינים הייחודיים של האיום. למעשה, מודגשת במסמך האסטרטגיה חשיבות ההתאמה הזאת. נכתב בו כי "על ההרתעה להיות ייעודית ומותאמת לכל אויב; עליה להתבסס על ניתוח מתמשך של מאפייני האויב, שיקוליו, יכולותיו, זהותו ותהליכי קבלת ההחלטות שלו".⁹ ההבנה כי יש צורך בגישה שונה להרתעה בשגרה ובחירום משקפת גישה גמישה בתוך החשיבה האסטרטגית המסורתית בתחום ההרתעה. עם זאת, קיים מתח בין הדרישה "לתפור" את ההרתעה לאתגרים ספציפיים לבין הדרישה להתאים את המסרים למציאות שבה פועלים גורמים רבים ("שחקנים") – מציאות שמאפיינת את הסביבה הביטחונית הבינלאומית של היום. קהל היעד של המסרים הישראליים הוא מגוון מאוד וכולל שחקנים רבים: מדינות אויב, בעלות ברית, מדינות ניטרליות, ארגוני טרור ואינדוידואלים. כלומר, כמעט כל הפעולות של ישראל – חוץ מאלה החשאיות – משודרות לכל השחקנים הפועלים בסביבתה.

כל שחקן צפוי לפרש את המסר הישראלי בהתאם לתפיסתו ולאינטרסים שלו. כך, למשל, הנכונות או היעדר הנכונות של ישראל להגיב לירי של חזבאללה בצפון משפיעים על מערך השיקולים של חמאס; הישגי כיפת ברזל מול חמאס משפיעים על תפיסת האיום הישראלי באיראן; קו אדום פומבי מוצהר של ישראל מול איראן מפורש מיד גם באירופה ובארצות-הברית.

התופעה הזאת ממחישה מדוע קשה מאוד להוציא לפועל בזירה מרובת שחקנים מדיניות הרתעה שנתפרה לאויב מסוים: ייתכן שהמסר ההרתעתי תואם את השיקולים של ארגון מסוים בתנאים ספציפיים, אך הוא אינו מותאם לארגונים אחרים הפועלים בתנאים שונים. מצב כזה עלול לפגוע בהרתעה הישראלית. למשל, איום תקיף של ישראל מול איראן עלול לגרום למתחים עם ארצות-הברית או עם בעלות בריתה של ישראל באירופה. פעילות נחושה של ישראל בעזה, שתכליתה להשיב את אמינות ההרתעה הישראלית, עלולה לעודד הסלמה בקרב קבוצות רדיקליות ברשות הפלסטינית או בסוריה. מסר הרתעתי מעורפל או תגובה ישראלית נרפית בזירה אחת עלולים לפגוע באמינות ההרתעה בזירה אחרת.¹⁰

מגבלות ההרתעה נוכח התלות במדיניות האמריקאית

בבואה "לתפור" מדיניות הרתעה מול אויביה השונים על ישראל להביא בחשבון את מדיניותה של ארצות-הברית. אף שהמסמך של צה"ל מזכיר באופן כללי את חשיבותו של שיתוף הפעולה האסטרטגי בין ישראל לארצות-הברית, הוא אינו עוסק באתגרים שהיחסים האסטרטגיים עלולים לייצר להרתעה הישראלית. ההשפעה של הממשל האמריקאי על ההרתעה הישראלית נובעת משלושה גורמים:

ראשית, ישראל נחשבת לבעלת ברית אסטרטגית של ארצות-הברית, ולכן היא אמורה ליהנות מ"המטרייה האמריקאית". במקרה של איומים מידיים על אינטרסים ישראלים חיוניים תיגזר אמינותה של ההרתעה הישראלית, בין היתר, מהנכונות של ארצות-הברית להגן על ישראל. במקרה של הסלמה בין איראן לישראל, למשל, תושפע המדיניות של איראן מההערכה בנוגע לנכונות הממשל האמריקאי להתערב בעימות ולהשתמש בכוחה הצבאי של ארצות-הברית נגד איראן כדי להגן על ישראל.

שנית, גם בתרחישים פחות קיצוניים מושפעת אמינות ההרתעה של ישראל מהיכולת לזכות בתמיכה אמריקאית. אמינותו של איום הרתעתי נבחנת לפי היכולת של המדינה המרתיעה להוציא את האיום לפועל. במקרה של ישראל קשורה היכולת הזאת לתמיכה האמריקאית. היכולת של ישראל לפעול נגד אויביה נשענת על הנכונות של ארצות-הברית לחמש את ישראל בנשק מתקדם ולשמור על היתרון האיכותי שלה באזור על פני אויביה כמו גם על יכולתה לקבל סיוע צבאי כדי לשמר עליונות צבאית במהלך עימותים ממושכים.

ושלישית, אמינות ההרתעה הישראלית מושפעת מנכונותה של ממשלת ישראל לממש את איומיה. האילוצים הפוליטיים הבינלאומיים עלולים להיות מכשול מרכזי ביכולתה של ישראל להביא לידי ביטוי את יכולותיה הצבאיות, בעיקר מול מדינות כמו איראן. במרכז האילוצים הפוליטיים עומד הצורך של ישראל בלגיטימציה. זו מושפעת בעיקר מהתמיכה האמריקאית הפומבית בישראל ומהתמיכה הדיפלומטית שהיא מעניקה לה בזירה הבינלאומית. הטלת וטו אמריקאי על החלטות נגד ישראל במועצת הביטחון של האו"ם והתנגדות אמריקאית לניסיונות בינלאומיים לרסן את מדיניות ישראל הן קריטיות כדי להקנות לישראל גמישות מבצעית וכושר הרתעה. נוכח חשיבותם הרבה של שיתוף הפעולה האסטרטגי ושל הלגיטימציה, אין זה מפליא שהם שניים מהעקרונות המעצבים את תפיסת הביטחון הלאומי של ישראל.¹¹

האתגר המרכזי של ישראל בהקשר של מדיניות ארצות-הברית הוא לשמר אמינות גבוהה של הרתעה – גם נוכח אי-הסכמות, ולעיתים אף מחלוקות מהותיות, עם הממשל האמריקאי. במצבי עימות כאלה הדילמה האמריקאית הבסיסית היא כיצד לאזן בין שני אתגרים הפוכים: מחד גיסא, להגן על ישראל בזירה הבינלאומית, ומאידך גיסא, למנוע עודף ביטחון בהנהגה של ישראל – מה שעלול לעודד אותה, למשל, לנקוט מדיניות אגרסיבית ובכך לגרור את ארצות-הברית לתוך משברים שאינם רצויים מבחינתה.¹² הדילמה הזאת איפיינה את יחסי ישראל-ארצות-הברית בשנים האחרונות נוכח תוכנית הגרעין של איראן: ארצות-הברית ביקשה לשכנע את ישראל שהיא תפעל למנוע מאיראן לפתח נשק גרעיני, אך במקביל הבהירה שהיא אינה תומכת בתקיפה ישראלית נגד מתקני הגרעין של איראן.

הדילמה של ארצות-הברית בנוגע לישראל נובעת, בין היתר, מכך שאת הממשל האמריקאי מנחים אינטרסים גלובליים שלעיתים אינם חופפים את האינטרסים הצרים של ישראל. כך, למשל, ארצות-הברית מנסה לקדם פתרון מדיני בסוריה בשילוב עם האיראנים. בעיני ישראל איראן וגרורותיה הן איום מרכזי, וקידום האינטרסים שלהן בסוריה עלול להחריף את הסכנה הנשקפת לה בזירה הצפונית.

מדיניות ההרתעה של ישראל חייבת, למשל, לכלול מנגנוני תכנון ותיאום עם וושינגטון בימי שגרה וכן ערוצים לליבון מחלוקות בעיתות משבר. זוהי הדרך למנוע מתן פומבי למחלוקות בין שתי המדינות, כפי שקרה בקמפיין נגד תוכנית הגרעין של איראן, ולמנוע פגיעה בכושר ההרתעה שמקנה ארצות-הברית לישראל. נוכח רגישות הסוגיה הזאת ברור מדוע בגרסה הלא חסויה של "אסטרטגיית צה"ל" ההרתעה היא עיקרון עצמאי. נוכח חשיבותו של העיקרון הזה בתפיסת הביטחון של ישראל יש לעורר דיון בנוגע לזיקה שבין ההרתעה הישראלית למדיניות האמריקאית. הדיון הפומבי עשוי לסייע לקידומו של דיון חשאי יעיל.

מגבלות ההרתעה באמצעות ענישה

במסמך האסטרטגיה מוזכרים גורמי הרתעה הגנתיים לצד גורמי הרתעה התקפיים. על פי המסמך, אחד מגורמי ההרתעה המרכזיים – שכולל הן היבט הגנתי והן היבט התקפי – הוא בניין הכוח. צה"ל מפרסם כל הזמן פרטים על התעצמותו כדי לשדר שביכולתו, מצד אחד, להסב נזקים עצומים לאויבי ישראל, ומצד אחר ביכולתו למנוע מהאויבים לגרום נזקים לישראל, למשל באמצעות מערכות הגנה.¹³ עקרונות ההרתעה המוצגים במסמך האסטרטגיה משקפים גישה מאוזנת המתאימה, בין היתר, לעימות עם גורמים לא-מדינתיים.

ההשקעה באמצעי הגנה, כמו מערכות הגנה אקטיביות נגד טילים ורקטות או אמצעי הגנה קרקעיים ותת-קרקעיים נגד פעילות טרור, מחזקת את ההרתעה של ישראל מול חמאס בדרום וחזבאללה בצפון ומול איומים פוטנציאליים ממזרח. ליכולות האלה יש ערך נוסף בסיכול או במזעור של הנזקים במקרה שההרתעה נכשלת. כך יכולה ישראל לחדש את אמינות ההרתעה שלה ובה בעת להפחית את המחיר שתיאלץ לשלם במקרה של קריסת ההרתעה. בשלושת סבבי הלחימה האחרונים בעזה הצליחה ישראל – באמצעות יכולות ההגנה שלה, ובייחוד בתחום ההגנה האקטיבית מפני טילים ורקטות – להשיב לעצמה את כושר ההרתעה. זו תלך ותתחזק ככל שבידי ישראל יהיו יותר אמצעים שינטרלו את יכולתם של האויבים להסב לה נזקים.

סיכום

מהניתוח שהוצג במאמר הזה עולות כמה חולשות של עקרון ההרתעה הישראלי בהתמודדות עם מנעד האיומים הביטחוניים בזירה האזורית של היום: הישימות המוגבלת של העקרונות המסורתיים להרתעת מדינות במציאות של מדינות מתפרקות ושל ארגונים לא-מדינתיים רבי עוצמה; הצורך להתאים בו-זמנית מסרי הרתעה ספציפיים לגורמי כוח רבים ושונים והתלות במדיניותה של ארצות-הברית. יש להדגיש כי מדובר במגבלות בסיסיות הנוגעות לעקרונות ההרתעה באופן כללי ולא בהכרח ליישום שלהם בהקשר הישראלי.

במסמך האסטרטגיה ישנה הכרה במגבלותיו של עקרון ההרתעה הישראלי. וכך נכתב בו:

"ההרתעה הכללית והבסיסית של מדינת ישראל, הנסמכת על יתרונו ועל עוצמתו של צה"ל, עודנה קיימת, אך מידת הרלוונטיות שלה מצומצמת בהשוואה לעבר, משום שהאיום השתנה".¹⁴

על פי המסמך, עקרון ההרתעה נותר אחד מנדבכיה המרכזיים של תפיסת הביטחון הישראלית והנדבך המרכזי בעיתות שגרה. במסמך מוצעים שני מרכיבים לשיפור

ההרתעה: "תפירת" מסרי הרתעה לאויבים ספציפיים לפי מאפייניהם וחיזוק הקשר שבין הרתעה להתגוננות. עם זאת מודגש במסמך הצורך להמשיך בפיתוחה של חשיבה חדשנית כדי לחזק את נקודות החולשה של ההרתעה הישראלית.

גם במערב מתקיים כיום דיון ער בנוגע ליכולתה של החשיבה בתחום ההרתעה לתת מענה לאיומים של גורמים לא-מדינתיים במציאות שבה פועלים גורמי כוח רבים.¹⁵ קיימות שתי גישות מרכזיות בנוגע להתמודדות עם הסוגיה הזאת. לפי גישה אחת, יש לעדכן את עקרונות ההרתעה, שהתאימו לעידן המדינתי בעולם הדו-קוטבי (שבמהלכו התפתחה הגות ההרתעה), כך שיתאימו לאיומים לא-מדינתיים ולמציאות שבה פועלים גורמי כוח רבים. לפי הגישה האחרת, יש להכיר במגבלותיה של ההרתעה המסורתית ולשלבה במסגרת אסטרטגיה רחבה יותר שמנצלת את ההרתעה במקרים שבהם האפקטיביות שלה צפויה להיות גבוהה ומחליפה אותה בעקרונות אחרים כאשר יעילותה צפויה להיות נמוכה. יש לציין שהגישות האלה משלימות ולא סותרות זו את זו, כפי שטוען קנופ.¹⁶

שתי הגישות האלה עשויות לשמש בסיס להמשך הדיון בנוגע להרתעה הישראלית ולתפקידה במסגרת תפיסת הביטחון של ישראל. אפשרות אחת היא לפתח את המחשבה הצבאית בישראל בתחום ההרתעה כדי לתת מענה מסוים למגבלות הנוכחיות שלה וכך למקסם את הפוטנציאל שלה. במסגרת חשיבה כזאת יש לפתח רעיונות חדשניים כיצד לשלב מסרי הרתעה ממוקדים לאיום ספציפי בהקשר של משבר מסוים במסגרת מדיניות רחבה יותר ש"תופרת" מסרים גם לקהל החיצוני למשבר. זאת כדי למנוע הסלמה או התרחבות של המשבר. נוסף על כך יש לפתח מנגנוני השפעה על ארגונים לא-מדינתיים באמצעות הפעלת לחץ על הפטרונות שלהם או באמצעות שינוי מערך השיקולים של האינדיווידואלים הפועלים בארגונים האלה. חשוב גם לגבש עקרונות הרתעה משותפים עם הדרג המקצועי בארצות-הברית ולהתכונן למצבים של חוסר הסכמה בדרג הפוליטי. הגישה הזאת אינה יכולה לתת מענה לכל הליקויים הקיימים, אלא רק למזער את הנזקים כתוצאה ממגבלותיו של עקרון ההרתעה במציאות הגיאוגרפית פוליטית כיום.

אפשרות נוספת ויעילה יותר היא פיתוח אסטרטגיה רחבה המכירה במגבלות ההרתעה הישראלית ולכן כוללת אלמנטים נוספים לצד אלה ההרתעתיים. שילוב של אלמנטים נוספים עשוי לתמוך בעקרון ההרתעה ולספק מענה לחולשותיו. למשל, ישראל יכולה להשתמש בתמריצים חיוביים, ולא רק באיומים, כדי לכפות מדיניות מסוימת על אויביה. אם ישראל תנקוט מדיניות כזאת היא תוכל, בין היתר, לקדם הבנות עם ארגונים לא-מדינתיים ועם פטרוניהם ובכך לעודדם לנקוט מדיניות מסוימת המשרתת את האינטרס הישראלי. בתמורה יוכלו הארגונים האלה לקדם אינטרסים שאינם מאיימים באופן ישיר על האינטרסים הביטחוניים של ישראל. לדוגמה, ניתן

לקדם הסכמה לשיקום רצועת עזה תמורת ריסון הפעילות נגד ישראל מתוך הרצועה וריסון ההתעצמות הצבאית של חמאס.

אפשרות נוספת היא יצירת ברית אזורית שתחזק את ההרתעה הישראלית מעבר לתמיכה האמריקאית. כיום מתנהל דיאלוג פומבי מתקדם בנוגע לשיתוף פעולה עם יוון ועם קפריסין. לפי פרסומים אחרים, קיים שיתוף פעולה חשאי בין ישראל לערב הסעודית, אשר מבקשת להנהיג קואליציה נגד איראן.¹⁷ פיתוח המאמצים האלה והרחבתם לתחום הצבאי עשויים לחזק את נדבך ההרתעה בתפיסת הביטחון הישראלית. פעולות כאלה קורות כיום, אולם הן אינן בגדר מדיניות סדורה, והן לא מקבלות ביטוי במסגרת תפיסת ביטחון כוללת המבקשת לחזק את האלמנטים השונים בה, לרבות עקרון ההרתעה. אולם זוהי אינה משימתו של צה"ל. מדובר בהחלטות של הדרג המדיני בבואו לקבוע מדיניות לאומית בתחום הביטחון הלאומי. ברוח של קובץ המאמרים הזה נחתם הניתוח כאן בהדגשת הצורך לגבש תפיסת ביטחון לאומי כוללת לישראל. בתחום ההרתעה, תפיסת הביטחון הלאומי תידרש לתת מענה לאיומים שעקרון ההרתעה הצבאית אינו יכול לתת להם מענה בשל מגבלותיו.

הערות

1. **אסטרטגיית צה"ל**, עמ' 9, ראו נספח בספר זה. <http://goo.gl/fGpGiu>
2. **שם**, עמ' 20.
3. **שם**, עמ' 9.
4. לדוגמה, ראו את הצהרת שר הביטחון משה יעלון ביוני 2013: שי דורון, יעלון: "המשטר באיראן לא חש לחץ, יש להציב דילמה של הישרדות", נענע 10, 19 ביוני 2013, <http://goo.gl/6LKZfr>
5. ראו, למשל, את נאום הרמטכ"ל גדי איזנקוט בכנס השנתי של המכון למחקרי ביטחון לאומי, 31 בינואר 2016, <http://goo.gl/95PAQ3>
6. לדוגמה, ראו את הריאיון עם עמוס גלעד בתוכנית "המטה המרכזי", ערוץ 10, 22 באוגוסט 2015, <https://goo.gl/iAEEIR>
7. **אסטרטגיית צה"ל**, עמ' 19.
8. **שם**, עמ' 20.
9. **שם**, עמ' 19.
10. רועי נחמיאס, "לא היינו חוטפים חיילים, לו ידענו שזו התגובה", *ynet*, 27 באוגוסט 2006, <http://goo.gl/Syyoe9>
11. **אסטרטגיית צה"ל**, עמ' 9.
12. לניתוח מעמיק יותר של הדילמה האמריקאית מול ישראל ראו: Jeremy Pressman, *Warring Friends: Alliance Restraint in International Politics*, Cornell University Press, Ithaca, 2008.
13. **אסטרטגיית צה"ל**, עמ' 19.
14. **שם**.
15. למשל, ראו: Paul J. Bracken, *The Second Nuclear Age: Strategy, Danger, and the New Power Politics*, 1st ed, Henry Holt and Co, New York, 2002; Jacquelyn K. Davis and Robert L. Pfaltzgraff, *Anticipating a Nuclear Iran: Challenges for U.S. Security*, Columbia University Press, New York, 2013; Lawrence Freedman, *Deterrence*, Wiley, 2004; Jeffrey W. Knopf, "The Fourth Wave in Deterrence Research," *Contemporary Security Policy* 31, no. 1, April

- 1, 2010, pp. 1-33, <http://goo.gl/EkMHfl>; Patrick M. Morgan, "The State of Deterrence in International Politics Today," *Contemporary Security Policy* 33, no. 1, April 1, 2012, pp. 85-107, <http://goo.gl/E40E74>; Keith B. Payne, "Understanding Deterrence," *Comparative Strategy* 30, no. 5, December 14, 2011, pp. 393-427, <http://goo.gl/2IwuWi>
- Jeffrey W. Knopf, "Three Items in One: Deterrence as Concept, Research Program, and Political Issue," in *Complex Deterrence: Strategy in the Global Age*, ed. T. V. Paul, Patrick M. Morgan, and James J. Wirtz, University of Chicago Press, Chicago, 2009, pp. 31-57. .16
- Roy Jones, "Israel Quietly Courts Sunni States," *Wall Street Journal*, January 14, 2016, .17
<http://goo.gl/WOx2OX>